

שיעור חמישה עשר

משכיר ושוכר בבדיקת חמץ

גרסינן בגמרא (ד ע"א):

בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, על מי לבדוק? על המשכיר לבדוק – דחמירא דידיה הוא, או דלמא על השוכר לבדוק – דאיסורא ברשותיה קאי? תא שמע: המשכיר בית לחבירו – על השוכר לעשות לו מזוזה. התם, הא אמר רב משרשיא: מזוזה חובת הדר היא, הכא מאי?

בתחילת המסכת ראינו מחלוקת בין הראשונים מדוע צריך לבדוק את החמץ, הא סגי בביטול: לדעת רש"י הבדיקה היא בכדי שלא יעבור בכל יראה ובל ימצא, וביאר הר"ן דמירי כאשר לא ביטל. תוס' כתבו שהחשש דילמא אתי למיכל מיניה. רע"ב פירש דחיישינן שמא יימלך על ביטולו, ולכן תיקנו בדיקה. ויש שפירשו דחיישינן שמא ישכח לבטל. לדעת המאירי עיקר העניין הוא הבדיקה, והביטול אינו אלא עצה בעלמא, כפי שנתבאר כל זה באורך.

לשיטת התוס', שהבדיקה היא דילמא אתי למיכליה, יל"ע מהו הספק של הגמ' בסוגיין. הרי הדבר פשוט לכאורה, שהשוכר צריך לבדוק, משום שהוא דר בבית בזמן האיסור, וא"כ יש חשש שיבוא לאכלו, משא"כ לגבי המשכיר, וא"כ מאי קא מספק"ל?

ניתן לומר, שזה גופא הספק של הגמ', האם על המשכיר לבדוק דחמירא דידיה הוא – וטעם הבדיקה הוא על מי שהחמץ שייך לו, שלא יעבור בב"י וב"י, או דעל השוכר לבדוק, כיוון דברשותיה קאי – כלומר שטעם הבדיקה הוא דחיישינן שמא יבוא לאכלו. ואכן כך כתב הרש"ש בביאור דברי הגמ', שהספק הוא בטעמי חיוב הבדיקה.

אמנם יש להקשות על כך כמה קושיות:

התוס' (ד"ה על המשכיר) ביארו, שהספק הוא דווקא כאשר השכירות הייתה ביום י"ד עצמו. ואם נאמר שהספק הוא כנ"ל, בטעמי בדיקת חמץ – הרי גם לגבי יום י"ג שייך ספק זה.

הפנ"י מדייק מלשון רש"י (ד"ה איסורא), שכתב "שהרי עתה הבית שלו", ולא משמע שהצד לומר שהשוכר חייב בבדיקה הוא "שמא יבוא לאכלו", דא"כ היה לו לכתוב זאת. וא"כ לדעת רש"י א"א לומר שזהו הספק של הגמ', דא"כ היה כותב דאיסורא

ברשותיה קאי וחיישינן שמא יאכלו, ומהא דכתב שהרי עתה הבית שלו מוכח שלא סבר כן.

דוחק הוא להסביר איבעיות בגמ' במחלוקת ראשונים, כי זה גורם לומר שהספק כאן הוא לפני ההכרעה, שהרי הראשונים בריש פרקין הכריעו כאחד הצדדים, כ"א לפי שיטתו.

לפ"ד הרש"ש לא מובנת ההוכחה ממזוזה לעניין בדיקת חמץ, שהרי אם הספק הוא בטעמי הבדיקה, יש לפשוט את הספק מדיני בדיקת חמץ ולא מדיני מזוזה, שטעמיה שונים לגמרי.

לכן יש לבאר באופן אחר (ובעצם יש לדון כאן בשלושה דברים: מהו הספק? מהי הראיה ממזוזה? מהי הדחייה?):

הפנ"י מביא בשם ספר תורת חיים (לרבי אלכסנדר סנדר שור) ביאור אחר בספק הגמ', ונקדים:

רש"י כותב (בביאורו לדחיית הגמ' לראיה ממזוזה) שהספק הוא לאחר תקנת ביטול, ולכן החשש הוא מדרבנן בלבד ולא דמי למזוזה.

ובפשטות, אם היה מיירי בגוונא שלא ביטלו – המשכיר היה עובר על ב"י וב"י, וכ"כ להדיא בתוס' רבינו פרץ (ד"ה על המשכיר) וז"ל: "וא"ת, פשיטא דעל המשכיר לבדוק, דאל"כ הוא עובר בב"י וב"י כיון שהוא שלו. לכן נראה לי דלא מיירי לעניין ב"י וב"י כיוון שהוא ביטלו", ע"ש. ומוכח דס"ל דלולי הביטול, המשכיר היה עובר בב"י וב"י.

ואפשר, שתור"פ אזיל לשיטתיה לקמן דף ו', שהבדיקה תלויה בבעלות, וכפי שיבואר.

גם מהרש"ל בחכמת שלמה כותב להדיא בביאור דעת רש"י: "דודאי על המשכיר הוא מוטל, שהרי ביתו הוא" – הוא מסכים לדברי ר"פ, שהמשכיר היה עובר בב"י וב"י לולי הביטול, אך לאו מטעמיה, אלא מטעם ש"ביתו הוא".

וכן הרש"ש הולך בדרך זו בביאור דעת רש"י, ורומז בכך לדברי הגמ' לקמן דף ו' דשכירות לא קניא, וז"ל: "כיון דהשוכר לא קיבל עליו לשמרו, וגם הבית עיקרו של משכיר". הבית בעיקרו שייך למשכיר, ושכירות לא קניא, אך מאידך זכות השימוש בבית היא של השוכר. וא"כ אפשר לייחס את הבית לשניהם, אך הוא מתייחס בעיקר אחר המשכיר. לכן למד הרש"ש שבכדי שיעבור בב"י וב"י צריך שיהיה ברשותו, אך חובת הבדיקה היא כאשר החמץ נמצא בגבולו.

כל הנ"ל למדו בדעת רש"י, שחובת הבדיקה חלה על מי שהחמץ שלו ואף שהוא ברשותו, ולכן במקרה שהבדיקה מדאורייתא – השוכר אינו עובר באיסור אך המשכיר עובר, משום שהחמץ שלו והוא אף ברשותו משום שעיקר הבית שלו הוא. והספק של הגמ' הוא במקרה שכבר היה ביטול, והבדיקה היא מדרבנן, ובהא מספק"ל האם אזלינן בתר חמירא דידיה או ברשותיה קאי.

אמנם יש שלמדו, כמו המג"א ועוד, שלדעת רש"י חובת הבדיקה היא על השוכר ולא על המשכיר. ולמדו זאת מהא דרש"י ביאר שבדיקת חמץ כאן היא מדרבנן בלבד משום שכבר ביטל, רק לאחר הדחייה של הראיה ממזוזה, ולא כתב כן לעיל בתחילת האיבעיא, משום שראית הגמ' ממזוזה היא שהשוכר יהיה חייב, כמו שבמזוזה השוכר חייב, ודוחה הגמ' דהתם חובת הדר, והכא מאי, דהכא דרבנן וקא מיבעיא לך על מי מוטל טורח זה.

כתב המגן אברהם (סי' תלו סק"ג), שהטעם שהשוכר עובר הוא משום דמסתמא המשכיר הפקיר את החמץ והשוכר קנאו, ולכן מתחייב בו. ומקשה על כך הפמ"ג (א"א שם) כיצד ייתכן שקונה איסורא בע"כ?

ובספר מקור חיים (סי' תלו סק"ב) מעיר על מ"ש המג"א, שהרי בגמ' אמרינן להדיא ד"חמירא דידיה" – דהיינו של המשכיר, וא"כ היאך אפשר לומר שהוא הפקיר את החמץ?

ניתן אולי לבאר, שכוונת הגמ' היא שהחמץ היה שלו, דהיינו שהוא גרם למצב שהוצרך להפקירו כי היה שלו בעבר. אך זה דוחק.

ונראה לומר כדברי המג"א, שהשוכר עובר בב"י וב"י ולא המשכיר, אך לאו מטעמיה:

הגר"א (סי' תמג סע"ב), הפנ"י (לקמן ה' ע"ב) והרש"ש (לקמן מו' ע"א), מדייקים בדברי רש"י לקמן דף ה' ע"ב (ד"ה לפי שנאמר) שכתב שיהיה מצוי בידך, דס"ל שהנקודה המרכזית באיסור ב"י וב"י היא הרשות ולא הבעלות, כלומר, שאם החמץ נמצא ברשותו – עובר באיסור. וכן דייקו מדברי רש"י (מו' סע"א) על המשנה "כיצד מפרישין חלה בטומאה ביו"ט", דקאמר ר' יהושע לא זה חמץ שמוזהרין עליו בב"י וב"י, משום דאכתי אינה של שום אדם, שהרי הכהן לא זכה בה עדיין. ופירש"י "וזה אינו שלך ולא של חבירך, דאכתי לא מטי ליד כהן". (עי' בצל"ח ה' ע"ב וכן כט ע"א שחלק על הבנה זו ברש"י, ויורחב בזה להלן בשיעור כ"ד). עפ"ז י"ל שהשוכר עובר משום שהחמץ נמצא ברשותו, ודי בכך כדי לעבור באיסור שהייה.

שיטה שלישית: התורת חיים (הובא בפנ"י), מדייק ברש"י, ששניהם – גם המשכיר וגם השוכר – יעברו בב"י וב"י מן התורה (כשלא היה ביטול), זה לפי שהחמץ שלו וזה לפי שהחמץ ברשותו.

והרביעית: רבינו דוד סובר להיפך, שאף אחד אינו עובר בב"י וב"י, וז"ל: "האמת בזה, שזה החמץ אין עוברים עליו בב"י וב"י, לא המשכיר ולא השוכר, זה לפי שאינו שלו וזה לפי שאינו ברשותו". כלומר, שהוא מצריך שיהיה גם שלו וגם ברשותו כדי שיעבור עליו. וכן כתב בחי' מהר"ם חלאווה ובחי' הר"ן, וכ"כ המאירי (ד"ה וכל). ורבינו דוד מוסיף וכותב, שאין חשש שהשוכר יבוא לאכול את החמץ, דלפי שאינו שלו בדיל מיניה.

לפי שיטת רבינו דוד, שאף אחד אינו עובר, צ"ב מהו ספק הגמ'.

לכן, מחדש רבינו דוד, שהספק נובע מכך שחכמים גזרו, שלא יהיה בפסח חמץ של ישראל בעולם, וחייב להתבער, ולכן הסתפקו – על מי מוטל חיוב זה.

יש אם כן ארבע שיטות בענייננו, ונחלקן מהי ההגדרה כדי לעבור על האיסור: האם צריך שיהיה שלו, או שיהיה ברשותו, או כל אחת מההגדרות הנ"ל, או שתיהן יחד.

לכאורה, בספק הגמרא אפשר לומר כנ"ל, שהספק הוא מי צריך לבדוק – האם מי שהחמץ שלו או מי שהחמץ ברשותו.

ואכן כך הוא ביאורו של הספק לפי שיטת התורת חיים וכן לדעת הגר"א וסרמן בקוב"ש (אות ז). לשיטתם, שני הצדדים עוברים בב"י וב"י, משום שְׁדִי באחד מן התנאים – או "שלו" או "ברשותו" – כדי לעבור באיסור זה. ולכן הספק היה האם השוכר עובר משום שהחמץ ברשותו, או המשכיר עובר משום שהחמץ שלו – כלומר: לאיזה חלק יש משקל יותר כבד, כאשר הגדרת החיוב מתחלקת לשני גופים.

יש מקום לדון, איך שייך לומר שהשוכר מבטל את החמץ. בשלמא לפ"ד מהרש"ל שהמשכיר עובר, שייך לומר שמבטל, כי הוא עובר. אך לסוברים שהשוכר עובר – לפי ביאורם של הגר"א והתו"ח שלמדו ברש"י שאפילו בחמץ שאינו שלו עובר בב"י וב"י אם הוא ברשותו (והקוב"ש הוכיח זאת מדברי הגמ' בב"ק צח ע"ב, "חמץ הכל מצווין עליו לבערו", ומוכח שאפילו אם אינו שלו אך נמצא ברשותו – עובר עליו) – לא שייך המושג ביטול (אמנם לדעת המג"א ניחא).

והנה, הלבוש (סי' תלו סע"ז) כתב חידוש גדול, שהשוכר הוא שליח של המשכיר לבטל. דהיינו שאע"פ שאינו שלו, הוא מקבל הרשאה לבטל.

איברא, שבאליהו זוטא (על הלבוש שם) מעיר, שדבריו נתונים במחלוקת הפוסקים, שהרי י"א שא"א למנות שליח לביטול, משום דהוי "מילי", לא מימסרן לשליח.

האמרי בינה (הלכות פסח סי' ב) כותב, שכל השאלה הנ"ל נובעת מתוך ההנחה ש"ביטול" הוא הפקר, ואכן כך היא דעת התוס' (לקמן ד ע"ב), אך רש"י כידוע חולק על כך וסובר, שביטול הוא "השבתה בלב", דהיינו, שהאדם אינו מייחס חשיבות ממונית לחמץ, שאינו חשוב בעיניו לדבר שהוא בעל ערך מבחינתו, וממילא התורה אינה מכניסה אותו לרשותו, כי אינו מעוניין בכך. ולפי הסבר זה מובן כיצד השוכר יכול לבטל, משום שאינו מתייחס לחמץ ולכן אינו עובר בב"י וב"י.

כך הוא הסבר הספק לדעת התו"ח והקוב"ש.

אמנם כבר הערנו, שביאור זה נוח רק לפי הסוברים שהחוב חל על שני הצדדים, אך למ"ד שהחוב חל על אחד מהם (מחד, מהרש"ל וסיעתו שסוברים שמוטל על המשכיר, ומאידך, המג"א וסיעתו דס"ל שמוטל על השוכר) – הקושיא עומדת בעינה.

ויתרה מזו, הפמ"ג בספרו ראש יוסף מעיר, שביאורו של התו"ח מועיל רק לביאור הר"ן ברש"י, שהבדיקה נתקנה כיוון דחיישינן שלא יגמור בלבו לבטל יפה-יפה, אך לפי פירושו של הברטנורא, דחיישינן שמא ימצא גלוסקא נאה וימלך על הביטול – נראה שחשש זה אינו שייך אלא לגבי השוכר ולא על המשכיר (וכתב בראש יוסף, דשם החשש הוא, שכמו שתיקנו שהבדוק צריך שיבטל כך המבטל צריך שיבדוק, וממילא החשש שווה בשניהם).

ועוד, שביאורו של התו"ח רק אליבא דרש"י ולא לפי תוס'.

לשיטת התוס', כל האיבעיא בגמ' היא במקרה שמעשה השכירות היה כבר לאחר תחילת י"ד, דהיינו שכבר התחיל חיוב הבדיקה, וא"כ – מבאר הקוב"ש אליבא דתוס' – הצד שהמשכיר יבדוק הוא מכיוון שחלה על המשכיר חובת הבדיקה, ואף שעכשיו סיבת החיוב אינה קיימת משום שאין לגביו חשש דילמא אתי למיכל מיניה (שהרי אינו דר בבית בפסח), מ"מ לא פקעה החובה ממנו ע"י השכרת הבית.

ובפרט לפ"ד הראב"ד, שהיה מוכרח לבדוק מיד בתחילת הלילה, וודאי שנכנס לזמן החיוב.

אמנם מקשים התו"ח והשפ"א, איך יתבארו דברי הגמ' שהמשכיר חייב לבדוק משום דחמירא דידיה, הרי לפי תוס' הטעם הוא אחר – משום שכבר חל עליו החיוב לפני השכירות.

ומבאר השפ"א, שיש כאן שילוב של שני דברים: לולי שהיה "חמירא דידיה" לא הייתה הו"א לחייב את המשכיר בבדיקה, אע"פ שהחיוב חל עליו בלבד שעה אחת קודם שהשכיר. רק בגלל שהחמץ הוא שלו – יש צד לחייבו משום טעם זה.

אם כן, לו יצויר שקודם לכן היה הבית ברשותו של שוכר אחד, ופקעה השכירות ביום י"ג, והמשכיר לא נכנס לבית אלא מיד השכירו לאדם אחר ביום י"ד – במקרה זה לפי דברי השפ"א אין כאן "חמירא דמשכיר", משום שבוודאי לא נתכוון לזכות בחמץ ביום י"ג, ולכן אע"פ שהחמץ ברשותו בזמן החיוב לפני שהשכיר לשני – מ"מ אין סברא לחייבו רק בגלל זה.

ורק היכא דהחמץ היה שלו, ובנוסף לכך היה ברשותו שעה אחת בזמן של חיוב בדיקה – יש צד לחייבו.

יוצא, שלפי דעת תוס' ההיגיון הפשוט הוא לחייב את השוכר בבדיקה, שהרי הוא דר בבית בפסח, והחשש דילמא אתי למיכל מיניה קיים לגביו בלבד, ואם אנו רוצים להטיל את חובת הבדיקה על המשכיר, צריך טעם חזק לשם כך – דהיינו יש צורך שהחמץ יהיה שלו, ואם אינו שלו אין שום סברא להטיל עליו את החיוב.

ולפי זה, הראיה ממזוזה היא, שגם שם חל החיוב על המשכיר, ופקעה סיבת החיוב בכך שהשכיר את הבית לאחר, וכך בני"ד חיובו של השוכר מפקיע את חיובו של המשכיר.

ודחינן, ד"מזוזה חובת הדר היא" – שהגדרת החיוב היא רק על מי שדר בבית. ומבאר הקוב"ש שהחיוב במזוזה מתחדש בכל רגע נתון לפי המצב באותו זמן, משא"כ בבדיקת חמץ שהחיוב חל בתחילת זמן הבדיקה (וז"ל: "דבמזוזה לא שייך לומר כבר נתחייב, דבכל רגע הוא חיוב חדש, אבל לענין בדיקה שייך לומר כבר נתחייב").

ועדיין, הראיה ממזוזה לעניין בדיקת חמץ אינה מחוורת:

קשה להבין את ההו"א, שבמזוזה החיוב הוא חד-פעמי. וכי לא ידענו שהחיוב מתחדש?

עצם ההשוואה בין דין דאורייתא לדין דרבנן אינה ברורה, שהרי חכמים יכולים להטיל חיוב על אדם למרות שפקעה סיבת החיוב, ואילו בדין תורה הולכים לפי המתחייב באותה שעה, ולא שייך לומר שיפקע חיובו ויוטל על אדם אחר, כי חובת המשכיר פקעה מאליה בו ברגע שעזב את הבית, אף אם לא היה משכירו, והיאך מדמים מזוזה לבדיקת חמץ.

מדוע האיבעיא היא דווקא במשכיר ושוכר ולא במוכר וקונה – אדם שמכר בית לחברו ביום י"ד, על מי מוטלת חובת הבדיקה, על המוכר משום דחמירא דידיה (שמכר רק את הבית ולא את החמץ) או על הקונה משום שהחמץ ברשותו. זו הקושיא החזקה ביותר.

לכן יש להציע הצעה נוספת:

המנחת אשר (סי' ו' אות ג) מביא את דברי המאירי שכתב בשם קצת מהגאונים, שאם בשעת השכירות המשכיר הצהיר בפני השוכר שאינו מתכוון לבדוק את החמץ והשוכר שתק – החיוב חל על השוכר. והמאירי מסכים עם שיטה זו:

ולקצת גאונים ראיתי, שדברים אלו כולם בסתם נאמרו אבל כל שהודיע המשכיר לשוכר שאינו בדוק ושתק לו וגמר את שכירותו על דעת כן – על השוכר לבדוק, ואף בלא מסירת מפתח, שהרי קבל עליו בדיקתו ויחזור אחר המפתח או יבטל במקומו עד שיבא מפתח לידו. ונראין הדברים.

ומקשה המנח"א, שהדבר צ"ע, כיצד המשכיר יכול להפקיע מעצמו מצוה שחכמים הטילו עליו? ויתרה מזו, כיצד ייתכן שאם אינו רוצה, אנו מטילים את החיוב על השוכר, וכי הוא צריך לסבול בגלל שהמשכיר עברייני?

[אמנם יש להעיר, דלפי דברי הלבוש אפשר, שבאותה הצהרה קיבל עליו השוכר לבדוק בשליחותו של המשכיר, ולכן מתחייב בבדיקה].

הערה נוספת מעיר הגר"א וייס, שרש"י כותב דמיבעיא לן על מי מוטל טורח הבדיקה. ויש להבין מדוע קרא לזה "טורח" (ולא "מצוה" וכדו)?

כעין דברי המאירי, כותב גם המקו"ח (סי' תלז סק"ב), שאם המשכיר אינו רוצה לבדוק – מחויב השוכר לבדוק, כי המצוה מוטלת עליו.

ומבארים השפ"א והמנחת אשר, שהספק של הגמ' אינו בדיני אורח חיים, אלא בדיני חו"מ – האם ראוי להטיל את טורח הבדיקה על המשכיר אע"פ שמצוות הבדיקה מוטלת על השוכר, והצד לומר כך הוא משום ד"חמירא דידיה", דהיינו שהוא גורם לכך שיש צורך בבדיקה.

אפשר להגדיר בלשון מליצה, שהמשכיר הוא ה"גרמא בנזיקין", משום שהוא גורם לאותו חיוב ליפול על השוכר בכך שהשאיר חמץ בבית.

ולכן כל הספק הוא דווקא בשוכר ולא במוכר, משום שבמוכר לא שייכים דיני

שכירות. דווקא בשכירות מחויב המשכיר להעמיד בפני השוכר בית הראוי לשימוש, והספק בזה הוא האם הבדיקה היא חלק מתיקוני הבית שמוטלים על המשכיר.

וראית הגמ' ממזוזה, שהגמ' ידעה שהשוכר צריך לעשות מזוזה, משום שהוא דר בבית, ולא מצינו שיש על המשכיר חיוב לדאוג למזוזה מדין תיקוני הבית. וא"כ גם במזוזה ברור לגמ', שמדיני המצוה חייב השוכר, אך מדיני הכנת הבית לשכירות היה צד לומר שהמשכיר חייב, ובכ"ז אנו רואים שפטור. וה"נ בנ"ד השוכר יתחייב, ואין מטילים את החיוב הממוני על המשכיר.

ודוחה הגמ', שמזוזה חובת הדר היא – כלומר, ששם יש יותר סברא להטיל את החיוב על השוכר, משום שהוא הגורם לטרחה, שהרי הוא דר בבית, אך בבדיקת חמץ הגורם לטרחת הבדיקה הוא המשכיר, שהרי החמץ שלו והוא ה"גרמא בנוזיקין" כנ"ל, ולכן אע"פ שהמצוה מוטלת על השוכר, כי הוא דר בבית, מ"מ יש עדיין ספק שמא הטורח מוטל על המשכיר, מפני שהוא גרם לטרחה זה.

ובזה מתבארת לשון רש"י "טורח זה על מי מוטל" – שאין מדובר כאן מצד קיום המצוה, אלא מצד הטרחה, שאנו דנים על מי היא מוטלת.

איברא, שהשפ"א מקשה על ביאור זה, שמלשון הגמ' לא משמע כן. בגמ' כתוב "איסורא ברשותיה קאי", ומשמע שהדיון הוא דיון איסורי בדיני חמץ ולא דיון ממוני בהלכות שכירות. וכן מדברי רש"י לא משמע כן. ולכן כותב לדחות את ההסבר הנ"ל.

אך המנח"א כותב, שאע"פ שהשפ"א דחה, נראה שזה הפשט הנכון, ואף בדעת רש"י.

אמנם דבריו צ"ע, שהרי בשיטת רש"י ודאי א"א להעמיס את הביאור שהחשש הוא שמא יבוא לאכלו, שהרי רש"י לא כתב כן בשום מקום. וכבר כתב הפנ"י בריש פרקין בדעת רש"י (וחזר ע"ז בקצרה בסוגיין), שמחשש זה לא היו מתקנים בבדיקת חמץ, מפני שיש בדבר כמה וכמה ספקות: שמא אין כאן חמץ כלל, ואת"ל דאיכא – שמא אין סופו להימצא בתוך הפסח, ואת"ל שימצא – שמא לא יאכלנו, עיי"ש.

לכן נראה להסביר את מהלך הגמ' באופן אחר, ויסוד הדברים מופיע בקצרה בחידושי ר' שמואל (אות מו וסוף אות מג) כדבר פשוט.

ונקדים: כל הבעיות והקושיות שהיו לנו בסוגיא, נבעו מהבנה שחייב הבדיקה קשור באופן ישיר למי שעובר על בל יראה ובל ימצא, שחז"ל גזרו שיבדוק בנוסף לביטול, ולכן הטילו את חובת הבדיקה על מי שיעבור בב"י וב"י לולי הביעור – זה לפי רש"י.

ולתוס', כל מי שיש לגביו חשש שיבוא לאכול את החמץ בפסח – עליו הטילו את חובת הבדיקה.

הנחת היסוד הייתה, שהאדם שיש עליו את החשש (או ב"י וב"י או שמא יבוא לאכול – בין לרש"י בין לתוס') – הוא חייב לבדוק. ולכן הקשינו, מדוע הגמ' מסתפקת – הרי יש לפשוט ע"פ המדד הנ"ל.

אך מעתה אפשר לחלוק על הנחה זו ולומר, שגדר התקנה היה כך: כל מי שיש לו בית – חייב לבדוק. חובת הבדיקה מוטלת על הבית, דהיינו שהאדם מתחייב שביתו יהיה בדוק. ורק טעמי הבדיקה הם כנ"ל – משום ב"י וב"י או שמא יבוא לאכול.

ולפ"ז, גם בגוונא שטעמי הבדיקה אינם שייכים – כגון שאדם אינו דר בבית בכל ימות החג – מ"מ חייב לבדוק, משום שיש דין על הבית, שכל זמן שיש לו בית חייב בבדיקה.

הרמב"ם כותב בפ"ד מהל' חו"מ (ה"א): "יכול אם טמן אותו או הפקיד אותו ביד גוי לא יהא עובר, ת"ל 'שאור לא ימצא בבתיכם', אפילו הטמינו אפילו הפקידו" (בניגוד לדעת הרמב"ן הסובר שאינו עובר בכה"ג) – לדעת הרמב"ם, האם יש אף חובת בדיקה במקרה כזה, או שדי בביטול? כאשר הרמב"ם הגדיר את חיוב הבדיקה כתב שצריך לבדוק רק בביתו (וי"ג בכת"י "ברשותו"). כלומר: אופי התקנה הוא דווקא בחמץ שבביתו או ברשותו, ולכן במקרה זה לא יהיה צורך בבדיקה, ודי בביטול, אע"פ שעובר עליו בב"י וב"י לולי הביטול. וא"כ מוכח, שחיוב הבדיקה קאי על הבית, על רשותו של האדם.

מעתה, ניתן לבאר את הנידון בסוגייתנו: במשכיר ושוכר מדובר במציאות שיש צד לחייב את שניהם, שהרי הבית כעת ברשותו של השוכר, ומאידך עדיין יש למשכיר בעלות על הבית, מפני שלפי הגישה שהצענו כעת – גם לאחר ההשכרה לא פקעה סיבת החיוב מהמשכיר, כי הבית שלו, ודלא כהקוב"ש שכתב שפקע החיוב (שהוא תפס שסיבת החיוב היא על מי שדר בבית).

אמנם שוב יש להעיר, שבלשון הגמ' משמע, שהצד לחייב את המשכיר הוא משום דחמירא דידיה, ומשמע שזהו גורם החיוב ולא כנ"ל, אך צריך ליישב בדרכו של השפ"א דלעיל, שלולי שהיה "חמירא דידיה" לא הייתה שום הו"א לחייב את המשכיר בבדיקה אך משום שהבית בבעלותו, ורק בגלל שהחמץ הוא שלו – יש צד לחייבו משום טעם זה.

ולפי ביאור זה, הספק שייך אף כשהשכיר ביום י"ג, ודלא כתוס' שכתבו שהספק הוא אך ורק כשהשכירות הייתה ביום י"ד, שחלה עליו חובת החיוב שעה אחת.

ואף שבגמ' איתא "בי"ד", כתב כתב הר"ן (א ע"ב מדפי הרי"ף) וז"ל: "המשכיר בית לחבירו בי"ד – לצורך י"ד וממנו ואילך". ומבואר, דס"ל שצדדי הספק הם אף כאשר השכיר ביום י"ג, ודלא כתוס', וכך הוא גם לפי ביאור זה במהלך הגמ'.

ועפ"ז מובן מדוע במוכר וקונה אין שום ספק, כי בכה"ג פשיטא שהקונה צריך לבדוק, שהרי עתה הבית שלו בלבד, וחובת הבדיקה עליו גרידא, אף במקרה שמכר לו את הבית לאחר כניסת י"ד, משום שברגע זה אין עליו שום חיוב.

וראית הגמ' ממזוזה לפי דרך זו, מתבארת כך: בהו"א הגמ' סברה שמצוות מזוזה היא חובת הבית, וכמו בבדיקת חמץ ומצוות נוספות (נר חנוכה ועוד), ולכן הוכיחה מהא דקיי"ל דעל השוכר לעשות מזוזה, ומוכח שהחיוב רובץ רק עליו (מפני שהבית ברשותו), משום שבדיני דאורייתא לא שייך לומר שחיוב אחד מפקיע ומבטל את החיוב השני, דאם שניהם חייבים – יקיימו שניהם, ואם הדין הוא שהשוכר בלבד חייב – מוכח שרק הוא חייב ולא המשכיר, וה"ה בבדיקת חמץ.

ודוחה הגמ', ש"מזוזה חובת הדר היא", דהיינו שאין חיוב על הבית, אלא על גברא שדר בבית, ולכן, בית שאף אדם אינו מתגורר בו – פטור ממזוזה. משא"כ בבדיקת חמץ, שהיא חובה על הבית, אף אם אינו דר בו, ולכן אכתי יש מקום להסתפק האם החיוב על המשכיר או על השוכר, דלתרוויהו יש צד של בעלות בבית.

ובזה מבוארים דברי רש"י, שכתב דמיירי לאחר שביטל, והבדיקה היא דרבנן, בכדי ללמדנו שאין כאן דיון מצד "מי עובר בב"י וב"י"¹, אלא הספק מצד הבעלות – למי שייך הבית, שזוהי מהות הבדיקה מדברי חכמים (היינו לאחר הביטול).

יוצא לפ"ז דין מחודש, שהמשכיר את ביתו לגוי לימות הפסח – יתחייב המשכיר בבדיקה, שהרי יש לו צד בעלות בבית, שהבית שלו, וכאן אין אדם אחר שיש לחייבו (שהרי לגוי ודאי אין חיוב בבדיקה).

¹ דהיכא שלא ביטל הבין רש"י שהבדיקה היא כדי שלא יעבור בב"י וב"י, וכפי שנקטו הרבה ראשונים, וא"כ קאי אגברא, ובכה"ג ודאי אין היגיון לומר שהחיוב יהיה מוטל על מי שאינו עובר איסור, ושוב יקשה מה הספק. לכן ע"כ דמיירי בדרבנן, לאחר שביטלו, וממילא יש ספק למי שייך הבית יותר. ודו"ק.

ביאור נוסף

בס' אבי עזרי (פ"ב מהל' חמץ ומצה ה"ג) הלך בכיוון דומה לדברי השפ"א והמנח"א הנ"ל, אך מעט שונה.

הם טענו שמבחינת דיני אורח חיים השוכר חייב בבדיקה, שהרי הוא עלול לאוכלו, אך מכיוון שבדיני חושן משפט המשכיר הוא הגורם לכך – יש מקום להטיל את החיוב עליו, וזהו הספק. אך הגרא"מ שך אומר להיפך, ומשלב בדבריו את היסוד של ר' שמואל: בדיני או"ח החיוב על המשכיר, משום שהבית שלו, אך מצד דיני שכירות יש ספק האם המשכיר יכול לחייב את השוכר בבדיקה מדין תיקוני הבית שהמשכיר אינו חייב בהם.

ועכ"פ גם הוא מקשה על דבריו מהלשון "איסורא ברשותיה קאי", דמשמע שהספק עצמו הוא בדיני חמץ ומצה. וצ"ע בדבריו.

ולכן הביאור היותר נראה הוא כמו שנתבאר לעיל וכמ"ש בחי' ר' שמואל.

הערה נוספת בסוגיא: לעיל הוזכרו דברי המג"א (סי' תלז סק"ג), שהמשכיר מפקיר את החמץ, וממילא השוכר שבא לדור בבית זוכה בחמץ ולכן הוא עובר בב"י וב"י לולי שיבטל את החמץ.

והקשה על כך הפרי מגדים, כיצד ייתכן שהשוכר זוכה בע"כ באיסורא. והמקו"ח (סי' תלז סק"ב) מעיר, שהרי בגמ' מבואר ש"חמירא דידיה" דהיינו של המשכיר, וא"כ איך אפשר לומר שהוא הפקיר את זה?

והנה, בעיקר דברי המג"א, נראה שכבר קדמו המאירי שכתב דסתמא דמילתא היא שהמשכיר הפקירו והשוכר זוכה בו.

השו"ע (סי' תלז סע"ב) פוסק: השוכר בית מחבירו בי"ד ואינו יודע אם הוא בדוק, אם הוא בעיר שואלו אם בדקו; ואם אינו בעיר, חזקתו בדוק ומבטלו בלבו ודיו.

וכותב על כך המ"ב (סק"י) דהטעם לכך שמבטלו בלבו הוא, כיוון דסתמא הפקירו המשכיר כשיצא ממנו זוכה בו השוכר, וכדעת המג"א.

וצריך לומר, שאין כאן ממש הפקר, אלא גדר של ייאוש, דהיינו: ההנחה היא שמסתמא ברגע שהמשכיר עזב את הבית והשאיר בו חמץ – התייאש ממנו.

וכאן צריך לעמוד על ההבדל שבין ייאוש לבין הפקר. בנדריים איתא שכאשר מפקיר חפץ – יצא מרשותו, ויש לדון לגבי ייאוש, האם כאשר התייאש כבר יצא מרשותו, או

שלא יצא מרשותו אך אינו מקפיד אם אחר ייקח את החפץ.

הקצה"ח (סי' תו סק"א) והנתיבות (סי' רסב סק"ג) תופסים, שייאוש שונה באופן מהותי מהפקר, והגדרתו היא "היתר זכייה", ולא "הוצאה מרשותו". ולכן, אם אדם התייאש מאבידה, ולאחר מכן הבחין באבידתו, אך לא הספיק לקחתה עד שבא אחר והתכוון להגביה אותה, ומיד אמר המאבד שהוא מתחרט על הייאוש, והרימה השני – כיוון שהייאוש אינו הוצאה מרשותו, החפץ חוזר למאבד.

החזו"א (חומ"מ סי' יח סק"ג) חולק על הקצות והנתיבות, וסובר שייאוש הוא הפקר ממש, שמוציאו מרשותו. וכן כתב בס' אבן האזל (בהגהותיו לרמב"ן ב"מ י ע"א), והוכיח מדברי הגמ' שם. וכן הוכיח הגר"ש שקאפ בחידושו לב"ק (סי' לח) מדברי הרמב"ן, וצ"ע בראיתו. ואדרבה, יש שהוכיחו משם להיפך.

עכ"פ, לפי הקצה"ח והנתיבות שיאוש הוא "היתר זכיה", יוצא בנידון דידן, שהחמץ אמנם היה של המשכיר – "חמירא דידיה", ומצד השוכר – ודאי שלא ירצה לקנות את החמץ כדי להתחייב בבדיקה. אך במקום שחז"ל כבר הטילו את חובת הבדיקה על השוכר, כגון שקיבל את המפתחות קודם זמן החיוב וא"כ ממילא חייב (וכ"ש לדעת רש"י שאף אם אין זה חמץ שלו עובר בבי"ב וב"י) – במקרה זה לא יוכל לבטל את החמץ אם לא יזכה בו. ואף אם זו רק חובת בדיקה מדרבנן, עדיין יהיה נוח לו יותר לבטל, משום שזו צורה של ביעור. והשתא מובן, כי כדאי לו לקנות את החמץ בהיתר זכייה, ע"מ שיוכל לבטל. ובזה מבוארים דברי המג"א.